

Peter Gatrell*The Unsettling of Europe. The Great Migration, 1945 to the Present*

Allen Lane, London 2019, 548 sider.

Anna Marie Skråmestø Nesheim

Master i historie

annamarienesheim@gmail.com

«Without putting migration and migrants at its heart, the history of Europe since the end of the Second World War is incomplete.» Slik starter økonomi- og sosialhistoriker Peter Gatrell boka om Europas historier etter andre verdenskrig. I hans fortolkning er migrantene hovedpersonene: tvangsflyttede tyskere etter krigen, arbeidsinnvandrere, flyktninger, såkalte *eurostars*, *displaced persons* og asylsøkere. *The Unsettling of Europe* fortolker allerede kjente europeiske hendelser nedenfra og opp gjennom å portrettere grupper så vel som enkelte migranters liv og reiser til, fra og innad i Europa.

I Norge er det viktigste bidraget for å forstå migrasjon i historien trebindsverket *Norsk innvandringshistorie*, med Knut Kjeldstadli som redaktør. Verket ligger nært Gatrell i metode, med sosial- og økonomihistorisk tilnærming. I *Norsk innvandringshistorie* ble Norges historie skrevet på nytt – med innvandrerne som hovedperson. På den måten ligner Gatrell og Kjeldstadlis prosjekter. Samtidig er det noe radikalt annerledes med *The Unsettling of Europe*. I stedet for å integrere migrantene inn i den større europeiske historien, fortolker Gatrell Europas historie på nytt gjennom migranters levde liv. Forfatterne i *Norsk innvandringshistorie* var, i likhet med Gatrell, kompromissløse i å sette levde liv først, og i å bruke disse som et utgangspunkt for å forstå norsk historie. Gatrell er mer villig til å la migrantenes liv få en teoretisk betydning, blant annet gjennom å trekke ambisiøse historiske linjer. Gatrells valg om å skrive «migrantene» snarere enn «immigrantenes» historie fører dessuten til en større variasjon i hvilke levde liv som blir fortalt.

The Unsettling of Europe består av 24 kapitler i fem deler. Boka er strukturert kronologisk, og Gatrell har delt Europas historie inn i perioder leseren vil kjenne igjen. Første del tar for seg det første tiåret etter andre verdenskrig, frem til revolusjonen i Ungarn i 1956. Kapitlene i denne delen orienterer leseren om ulike typer migranter etter andre verdenskrig: tvangsflyttede tyskerne fra tidligere okkuperte områder, såkalte *displaced persons* og *european volunteer workers*, samt flyktninger, arbeidsinnvandrere og forviste. To av kapitlene er viet til gjenoppbyggingen av Europa og det som blir fremstilt som et slags kappløp mellom europeiske stater for å få tilgang på arbeidskraft.

Under Potsdamkonferansen i 1945 planla de allierte å flytte tyskere fra Sentral- og Øst-Europa inn i det delte Tyskland. Gatrell har studert tvangsforflyttingen fra Polen, Romania og Tsjekkoslovakia. Fortellingene om tvangsforflyttingen er noe av det mest oppsiktsvekkende i boka. Før bestemmelsene fra Potsdamkonferansen kunne tre i kraft under mer regulerte forhold, startet Tsjekkoslovakia å utvise sudettyskere fra hjemmene deres. Disse måtte gå med bånd rundt armen med bokstaven «N» (for «Němec», det tsjekkiske ordet for «tysker»). Dødstallene for tyske sivile i Tsjekkoslovakia økte kraftig. Til sammen ble 2,7 millioner tyskere utvist fra Tsjekkoslovakia, hvorav 600 000 var barn under 12 år. 6 millioner ble utvist fra Polen. Gatrell siterer Churchill i 1944, som krevde «a ‘clean sweep’ of ethnic Germans from Poland».

Andre del fortsetter fra 1956 og frem til den økonomiske krisen i 1973. Migranter i kjølvannet av avkoloniseringen står i sentrum i disse kapitlene. I de 20 årene denne delen beskriver, sammenfaller avkoloniseringen med økonomisk vekst i Europa, de såkalte *trente glorieuses* («de tretti gylne årene»). Kapitlene er delt inn geografisk, og Gatrell har foretatt case-studier av Frankrike, Tyskland, Storbritannia og Sovjet. I tillegg kommer et innledningskapittel med eksempler fra Portugal, Nederland og Belgia. Gatrell bruker mye plass på å vise at fransk, tysk, sovjetisk og britisk økonomi var avhengig av arbeidsinnvandring. Tyrkere i Tyskland er et tilbakevendende tema. Migranter fra de tidligere koloniene får i denne fortellingen likhetstrekk med *european volunteer workers*: Begge gruppene ble forventet å komme til europeiske land for å hjelpe med gjenoppbyggingen, ikke nødvendigvis for å bli naturalisert og oppnå statsborgerskap.

I kapittel 10, «Migrants under Communism», viser Gatrell Sovjets historie som motsatt av andre europeiske land: Mens perioden ellers i Europa kjennetegnes av avkolonisering, drev Sovjet en russifisering i de nye satellittstatene. Samtidig som russere migrerte til Estland og Latvia, dro latviere og estlendere i eksil, der de diskuterte russifiseringen av landene deres.

Del tre spenner fra 1973 til 1989. Gatrell forteller en dobbel historie om Europa dette tiåret. På den ene siden økte fiendtligheten mot innvandrere i det offentlige ordskiftet. Denne stemningen kom til uttrykk i høyrevridd retorikk, som i uttalelsene til Jean-Marie Le Pen. Men også mer «stuerene» politikere spilte en rolle. Den franske innenriksminister Charles Pasqua forsøkte i 1986 å endre fransk lov slik at barn som var født av «fremmede» («foreign») foreldre, ikke skulle ha automatisk rett til fransk statsborgerskap. I 1976 ble svenske grensevakter instruert til å identifisere folk med ikke-nordisk utseende som krysset grensen, noe som ydmyket svenske borgere som hadde «the ‘wrong’ appearance».

På den andre siden viser Gatrell at myndigheter og arbeidsgivere ikke ønsket å følge opp retorikk med politikk: Arbeidsgivere ville ikke risikere å si opp fremmedarbeidere for senere å måtte lære opp nye. Dessuten var myndighetene klar over at det ville være behov for fremmedarbeidere så snart økonomien forbedret seg. Schengen-avtalen fra 1985 sikret friere flyt av arbeidskraft innenfor Schengen-områdene. Gatrell siterer samfunnsviteren James Hollifield, som kalte misforholdet mellom retorikk og politikk på 1980-tallet «a liberal paradox».

Fjerde del heter «Reordering Europe and Managing Migration» og omhandler perioden fra 1989 til 2008. Tittelen er helt på kornet i å beskrive kapitlenes innhold. Denne delen handler om de store geopolitiske omveltningene etter oppløsningen av Sovjetunionen, murens fall og oppløsningen av Jugoslavia. I tillegg har Gatrell viet plass til omorganiseringen av EF til EU, med det gjennomgående spørsmålet: «What and where was ‘Europe’?» Gatrell viser at det å håndtere flyktninger ikke bare var opp til internasjonale institusjoner, men at personlige kontakter og tilfeldigheter fra migrantenes egne liv også spilte en viktig rolle. Dette kommer særlig frem i kapitlet om Jugoslavia, der migrantene etter krigen på Balkan ofte var prisgitt lokale initiativ og «the kindness of strangers».

Gatrell briljerer når han belyser store geopolitiske endringer nedenfra og opp, gjennom de levde livene som merket krig, uro og forandring på kroppen: migrantene. I likhet med kapitlene om avkoloniseringen utvider denne delen grensene for hva som angikk Europa: Vi blir kjent med migrantene som kom til Russland fra Kaukasus og Sentral-Asia allerede på 1960-tallet. Eller med Kazakhstans forsøk på å hente «hjem» kasakhstanere etter Sovjets fall. De drev en kampanje der de tilbød pensjon, velferd, hus og jobber til kasakhstanske familier som hadde bodd i generasjoner i Kina, Russland og Mongolia. De som bestemte seg for å dra til Kazakhstan, ble ikke nødvendigvis godt tatt imot av lokalbefolkningen, og mange ombestemte seg og dro «hjem» igjen.

Del fem handler om tiden etter den økonomiske depresjonen i 2008 og frem til i dag. Gatrell forstår den økonomiske krisen i 2008 som mer alvorlig for migranter i Europa enn krisen i 1973 fordi den ble forsterket av større press på Europas ytre grenser. Dette skyldtes blant annet krigen i Libya, manglende evne til å samarbeide i Europa, samt uro i kjølvannet av Den arabiske våren. I denne delen forteller Gatrell om båtflyktningene, Middelhavet, Lampedusa, «illegale» migranter og papirløse. I likhet med det offentlige ordskiftet på 1980-tallet var også tiåret etter 2008 preget av økt fiendtlighet, blant annet gjennom «oss og dem»-retorikk.

Gatrell er krass i kritikken av håndteringen av flyktningkrisen i 2015. Han refererer til at Norge og Danmark suspenderte Schengen-avtalen i tre måneder for å ha kontroll på egne grenser. Et slags hovedargument i denne siste delen av boka er at håndteringen av flyktninger i det tjueførste århundret gikk på akkord med idealene i det europeiske samarbeidet etter krigen. Gatrell viser også at krisen i 2008 førte til en kamp om minnene og historien. Kapittel 23 handler om museer, minnesteder og migrantenes egne minnegjenstander.

Gatrells fortelling om Europa etter krigen er ambisiøs. I likhet med hans tidligere bøker er det tydelig for leseren at Gatrell har drevet et stort og omfattende arkivarbeid. Han synes både nyansert og troverdig i sine analyser. I et så stort verk vil likevel noen av kapitlene være bedre skrevet enn andre. Kapittel tre, «People Adrift: Expellees and Refugees», opererer med noe utydelige kategorier. Det blir en påminnelse om hvor vanskelig det er å definere og adskille migrantene historisk. Kapittel 17, «Together in Disharmony: The Death of Yugoslavia», hadde tjent på å gi litt bredere historisk kontekst for krigen på Balkan.

Bokas siste kapittel, «Arab Spring, European Winter», er noe kronglete og uoversiktlig (kanskje som krisen selv). Det er synd fordi hovedargumentet i dette kapitlet er så viktig: Den arabiske våren ble møtt av en europeisk vinter. Kritikken Gatrell retter mot europeiske myndigheters håndtering av krisen, samt de europeiske mediene som formidlet krisen til Europas befolkning, står seg likevel. Gatrell demonstrerer at europeiske nyhetskanaler, i likhet med europeiske politikere, flatet ut migrantenes grunner til å dra – deres historie. Han sammenligner funn fra sitt eget arkivarbeid med retorikken i europeiske nyhetskanaler. Gatrell forsterker leserens følelse av at håndteringen av flyktningkrisen gikk på akkord med europeiske idealer, når han illustrerer den manglende viljen til samarbeid mellom Europas stater. Etter at flere europeiske land vinteren 2016 suspenderte Schengen-avtalen, reagerte den greske ministeren som håndterte EU-spørsmål, med å uttrykke hva han mente suspensjonene betød: «This isn't EU integration, this is EU fragmentation.»

Gatrell er økonomi- og sosialhistoriker. Hans kunnskap om økonomiske imperativ og om hvordan økonomiske transformasjoner preget migranters liv, kommer best til uttrykk i kapitlene om Sovjet (kap. 5, 10 og 15). Gatrell er da også ekspert på Russlands sosiale og økonomiske historie. I *A Whole Empire Walking* (1999) skrev han om de russiske flyktningene i kjølvannet av første verdenskrig og revolusjonen. Han var interessert i å forstå de økonomiske og sosiale dimensjonene ved det å være flyktning. Resultatet ble blant annet begrepet

«refugeehood», et samlebegrep for å beskrive noen fellestrekk ved det å være russisk flyktning under første verdenskrig. I Gatrells forfatterskap kommer levde liv først: historie på historie, liv på liv. Samtidig synes han hele tiden å strebe etter å sette levde liv inn i en større sammenheng – i *The Unsettling of Europe* forsøker han å forstå både migranten og Europa etter andre verdenskrig nedenfra og opp. Dette er ambisiøst, og til tider utmattende å lese. Historiene, kontekstene og eksemplene tar aldri slutt, og de er svært ulike. Likevel hevder han: «These stories often have similar motifs.» Hva er disse felles motivene?

To motiv som går igjen i Gatrells fortolkning av europeisk etterkrigstid, er at migranten opptrer som nasjonalstatenes snublestein og redning. Særlig den brutale historien om sivile tyskere som ble tvangsforflyttet fra Polen og Tsjekkoslovakia, viser at migrantene ikke passet helt inn i ideen om hva nasjonalstaten skulle være etter krigen. Churchill-sitatet om et «clean sweep» gjør inntrykk. Gatrell spør om ikke forsøket på å skape homogene nasjonalstater videreførte elementer av ideologien de allierte hadde ønsket å bekjempe.

Håndteringen av flyktninger i etterkrigstiden var også en snublestein i europeisk samarbeid. Et tilbakevendende tema er hvordan flyktningkonvensjonen av 1951 måtte strekkes, og ofte ikke strakk til, i møte med etterkrigstidens flyktninger. Konvensjonen hadde definert flyktninger som mennesker drevet på flukt på grunn av forfølgelse som hadde funnet sted før 1951. For menneskene som flyktet under den ungarske oppstanden i 1956, ble dette løst gjennom å argumentere for at konvensjonen hadde siktet på å omfatte flyktninger fra kommunismen. Den samme velviljen ble ikke vist flyktningene fra krigen i Algerie. Algerierne ble ekskludert fra konvensjonens virkeområde fordi deres kamp ikke ble definert som en del av konvensjonens ansvarsområder. Gatrell viser dermed at ungarske flyktninger ble inkludert i det internasjonale flyktningsamarbeidet, mens algerierne var prisgitt lokal og internasjonal veldedighet.

Migranten opptrer også som Europas redning. Gatrell er helt tydelig på hvor avhengig alle europeiske økonomier har vært av arbeidsinnvandring. I kapittel syv, om Frankrike og avkoloniseringen, påpeker Gatrell at franske historikere kom sent på banen med å studere og formidle migranters bidrag i fransk økonomi. Manglende studier av innvandreres positive påvirkning på økonomien hadde konsekvenser for hvordan opinionen oppfattet migranten. Gatrell tar også opp kulturmøter i Europa. Kapittel 22, «Belief, Bodies, and Behaviour», handler blant annet om migranters bidrag til å endre og berike europeisk matkultur.

Migrantene i Gatrells fortelling har også en felles kamp for ikke å forsvinne. Dette blir behandlet på glimrende vis i kapittel 14, «Migrants in Western Europe: Living in a Cold Climate». Kapitlet starter med fortellingen om Gavin Jantjes, som emigrerte fra Sør-Afrika som opposisjonist til apartheid. Han fikk først asyl som student i Tyskland, siden dro han til Storbritannia, og til slutt til Oslo, hvor han jobbet som kunstner. Jantjes historie viser hvordan enkelte migranten fikk anledning til å være synlige i nye land gjennom å bidra og uttrykke seg i lokalsamfunnet. I samme kapittel møter vi den tyske journalisten Günter Wallraff, som i 1985 ga ut boka *Lowest of the Low (Ganz unten)*, der han avslørte tyrkiske fremmedarbeideres arbeidsforhold i Tyskland. 3 millioner eksemplarer ble solgt, et godt eksempel på at migrantene også fikk hjelp til å bli sett. Andre eksempler er såkalt minoritetslitteratur, der førstegenerasjonsinnvandrere hadde en egen stemme. Samt rappen til ungdommer i de franske forstedene (*les banlieus*). Gatrell forteller også om 324 papirløse som gjorde seg veldig synlige i 1996, da de okkuperte en kirke i Paris. Franske myndigheter valgte å endre statusen til 80 000 papirløse.

Gatrells bok vil være interessant for alle som er interessert i migrasjonshistorie eller europeisk historie. Gatrell er oppsiktsvekkende kompromissløs i å ta utgangspunkt i migranters egne liv. Dette er historien om Europa etter andre verdenskrig.